

НАЦІСЕНТРИЧНИЙ ФЕМІНІЗМ ЖІНОК-МИСТКИНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Проаналізовано феміністичні виміри творчості жінок-діячів української діаспори. Визначено їх українофільську зорієнтованість.

Ключові слова: фемінізм, національний, українська культура, українська діаспора.

Проанализированы феминистические аспекты творчества женщин-деятели украинской диаспоры. Определена их украинофильская ориентация.

Ключевые слова: феминизм, национальный, украинская культура, украинская диаспора.

It is analysed feminist dimensions of creativity of female figures of the Ukrainian diaspora. Their is ukrainophile orientation is determined.

Key words: feminism, national, Ukrainian culture, Ukrainian diaspora.

Теми українського фемінізму нині вивчають, але багато жіночих особистостей української культури, зокрема й в українській діаспорі фактично не досліджені сучасними науковцями. Зазвичай, аналізують лише діяльність найвідоміших жінок української діаспори. Однак серед діячів української діаспори 1920–1980-х рр. налічується понад 28 жінок-мисткинь, котрі активно працювали в культурологічному, українофільському (національному) та феміністичному напрямках.

Поверхово висвітлює діяльність жінок української діаспори праця «Українки в історії» (2004), на сторінках якої подано загальні відомості про чотирьох мисткинь української діаспори: Н. Полонську-Василенко (в розділі «Визначні українки-вчені Новітньої доби (XIX-XX ст.)»), Д. Гуменну й О. Телігу (розділ «Жінки в українській літературі») та Н. Лівницьку-Холодну (розділ «Наші сучасниці») [13]. Я. Козачок у статті «Вітчизняні традиції сучасного українського фемінізму» досліджує жінок української діаспори в контексті формування української національної ідеї; побіжно згадується й Наталена Королева [6]. Л. Смоляр репрезентує феміністські проблеми в статті «Жіночий рух України, як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі», яка є теоретичним підґрунтям для усвідомлення зорієнтованості українського фемінізму. Але про діяльність феміністок української діаспори фактично нічого не зазначено [11]. Н. Зборовська в статті «Українська феміністка має фатальний Едипів комплекс» зауважує, що особливістю українських феміністок є те, що вони залишають прізвище батька, якого не змінять у жодному разі, тобто українська феміністка має Едипів комплекс, що й робить український фемінізм націєцентричним. Образ батька, зазвичай, стає ідеалізованим символом. На його основі виникає

кризова інфантильна ситуація, котра найчастіше не усвідомлюється. Гіпертрофований батьківський образ не передбачає повноцінної заміни — здатності створити структуру на вищому рівні психологічного самоусвідомлення (замість інфантильної структури «батько — донька» — «чоловік — жінка») [4]. Існують й інші дослідження проблем українського фемінізму, проте зазначена тема в українській діаспорі висвітлена поверхово і потребує подальшого опрацювання, в цьому й полягає актуальність статті.

Мета — розглянути особливості феміністичної позиції жінок-мисткинь української діаспори. Особливо показовою, на нашу думку, є творчість тих авторів, котрі належать до доби розгортання «другої хвилі» феміністичного суспільно-політичного руху та виникнення академічних «жіночих студій» (women's studies), як початкового етапу гендерних досліджень. Передусім це такі постаті — О. Теліга, С. Парфанович, І. Книш, М. Остромира, О. Мак, Д. Гуменна, Л. Лисяк-Тивонюк, Л. Богуславець. Аналіз їхньої творчої діяльності здійснюватиметься за автентичною джерельною базою, що зберігається у фондах відділу україніки ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Українська інтелектуальна традиція асимілювала західноєвропейський фемінізм, сприйнявши в ньому не тільки ідею боротьби статей за рівноправність, але й соціально-культурні механізми, що сприяли гуманізації суспільства. В Україні фемінізм одночасно з ідеями соціального визволення акцентував увагу на національно-організаційних завданнях у політичній, економічній і культурно-освітній сферах [11]. На основі цього започаткована націєцентричність фемінізму жінок української діаспори.

Провідною особистістю українського діаспорного фемінізму є Олена Теліга. У письменниці наявні твори феміністичного спрямування — це «Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)» (1938), «Якими нас прагнете» (1935). У них автор обстоює самотність жінки і її рівноправність із чоловіком, непідвладність і незалежність жінки в сучасному суспільстві. Важливою є стаття «Якими нас прагнете?», в якій Теліга намагалася відповісти на запитання: який тип жінки найбільше відповідає ХХ ст. Свої розвідки дослідниця починає з образів жінки, репрезентованих в українській літературі, й виокремлює такі типи: жінка-рабиня; жінка-вамп; жінка-товариш. Стосовно перших двох типів письменниця зазначає: «Обидва, незважаючи на свою нібито протилежність... є тим самим типом жінки, що з'являється лише джерелом хвилевої насолоди й увігіднення життя в найпривітнішому розумінні того слова. І рабині, і «вампи» виключають пошану до жінки» [12, с. 86]. А ось зауваження до жінки-товаришки: «...різка, енергійна, позбавлена сентименту, «жінка-товариш». Але ця відміна має переважно так мало жіночості, що — викликаючи пошану — ніколи не викликає любові й адорації» [12, с. 86]. Натомість ХХ ст. потребувало на українських теренах жінки не рабині й не амазонки, а когось середнього між ними. «Українська жінка не виявляє

жодної тенденції повернутися до старого типу — до жінки, слухняної мужчині рабині. Вона хоче дати мужчинам переможеної України нове серце, новий імпульс до нових зусиль і до — перемоги» [12, с. 99]. Олена Теліга вважала, що «... так буде завжди, доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім — як на сторожів цілості, щастя і могутності більшої родини — нації...» [12, с. 94]. Іншими словами, українська жінка має стати сильнішою та відданішою своєму народові. О. Теліга розуміла, що українське суспільство з його традиціями потребує інакшого фемінізму ніж той, що впроваджувався в Західному й американському світі. Вона намагалася створити фемінізм, відповідний українській громадськості та ментальності.

У статті «Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)» Теліга розмірковувала над способами формування «нової української жінки». Вона дійшла висновку, що роль української жінки є такою ж винятковою, як і положення її краю. Жінка мусить бути його будівничим, господинею та помічницею в житті чоловіка [12].

Не менш ґрунтовно працювала у феміністичному ракурсі Ірена Книш. Письменниця присвятила безліч своїх досліджень особистостям видатних українок: «Три ровесниці» (1960), «Смолоскип у темряві» (1957), «Іван Франко та рівноправність жінки» (1970), «На службі рідного народу» (1960) та ін. Власні феміністичні погляди автор висвітлює у працях — «Відгуки часу» (1972) та «Жінка вчора й сьогодні» (1958). Феміністичні основи творчості публіцистки втілюються так: «...Хочете пізнати душу народу — шукайте її в його жінках і в піснях... Жінка з природи більше прив'язана до минулого, до традиції, а через те вона зберігає в собі і в своєму житті звичай свого народу, вона більше турбується щоденним життям своєї родини... А через те вона не піддається так легко чужим впливам... через те найчистіші риси національної культури найдовше зберігаються в сфері жіночих впливів» [5, с. 29]. Для письменниці головним було те, що саме жінка постає культуровимірною фігурою минулого та сучасного світу, що не завадило їй залишатись насамперед україркою, а потім уже феміністкою.

Ще однією знаковою в діаспорі постаттю, котра досліджує феміністичні теми, є Докія Гуменна. І це не дивно, адже для неї фемінізм — одночасно життєва та творча позиція. Це помітно в її спогадах «Дар Евдотії. Іспит пам'яті» (1990) [2]: «... я плакала свої ідеї. Все це була жертва їм, ідеям. Що вартий успіх (у професії, у літературі, малярстві, різьбярстві), здобутий завдяки жіночим вартостям? Ні, я хочу дійти до «імені» своїми власними силами, а не через те, що комусь впливовому сподобалась і він висунув свою фаворитку... Моїм найбільшим пунктом амбіцій було добитися пошани й оцінки здібностями, а не «жіночою зброєю» за чиеюсь спиною» [2, с. 79]. Іншою працею феміністичного спрямування в Гуменної є збірка оповідань

«Жадоба» (1959), у якій порушується питання суспільного становища жінки на Сході [3]. Письменниця вірила в духовне багатство жінки, пошуки свого «я». Її жінки вже свідомі свого «я», але бажають здійснити в громаді, суспільстві свій якомога повніший вияв. Для Д. Гуненної жінка має служити народові та громаді.

Творчість Софії Парфанович, навпаки феміністично мало орієнтована, а тема жінки висвітлена лише як репрезентація незадовільного стану радянського світу. У своїх мемуарах-спогадах в «У Києві в 1940 році» (1950) автор, показуючи радянську дійсність, приділила увагу й радянським жінкам: «Кожен мав на собі що мав. Вигляд жінок пригноблював: всі вони були занедбані, робили враження бідних робітниць. Тільки в декого губи яскраво намальовані й кривавий лак, накладений на брудні, чорні нігті, робили ще більше пригноблююче враження... вигляд жінок...надавав місту й життю цього тяжкого, безвиглядного характеру, а дневі безнадійної жертви Молохові праці...» [10, с. 18]. Таким чином, на нашу думку, через постать жінки зображено образ усього народу.

Ще однією мисткинею феміністичного напрямку української діаспори постає Марія Остромира. На сторінках роману «Лемківщина в огні» (1971) вона змалювала образ і ставлення до жінки в тяжкі часи для української землі: «Заграва від ватри освітила її постать. І здивився командир на її бліде обличчя з жеврючими очима...» Ось вона, сучасна українська героїня, дівчина-повстанець! Усе віддала Батьківщині — і спокійне безтурботне життя в хатньому затишку, і свої найкращі, юні роки. І пішла назустріч ясній зорі, що вказувала їй шлях до волі [9, с. 253–254]. Це яскравий приклад того, що письменниця не приділяє значної уваги феміністичній проблематиці, — для неї важливішою була тема поневоленої й окупованої Батьківщини.

Леся Лисяк-Тивонюк — не пересічна письменниця, оскільки поєднує у своїй творчості певні націоналістичні елементи й аспекти феміністичності. Достатньо цікавим є оповідання під назвою «Геройство, про яке не говорять» (1983), в якому йдеться про звичайну жінку, котра щодня здійснює буденне геройство. «А коли б ви навіть натякнули на те, вона спокійно відказала б: «Та я не зробила в житті нічого такого особливого, попросту виконувала те, що треба було виконати. Хтось же ж мусів...». Так, хтось мусів мати силу працювати для народу, переносити знущання окупанта, пережити найболючіші втрати — і не заломитися. Хтось мусів вірити, що «нашому роду — нема переводу», що ми мусимо видержати найважчі удари долі... Можливо, що ця жінка таки мешкає на вашій вулиці! Коли стрінете її слідуючим разом, подумайте про тихе, безіменне геройство — геройство сірого будня. І це буде не трагічна Домаха, не безжурна Моллі Бровн, а звичайна українська жінка, сила якої є силою нашого народу» [7, с. 26].

У творчості Ольги Мак феміністичні положення найбільше відображені в оповіданні «Куди йшла стежка?» (1961): «Але я пишу

наївно, як інститутка. Не смійся з мене — я надто щаслива, щоби бути розумною. Соромно лишень мені, що відбуваються такі важливі події, а я не можу прийняти в них ніякої чинної участі. Така з мене нездара, що нічого нічогосінько не знає і не вміє, крім свого фортепіяну й нот. Бідний таточко хоче чогось практичного навчити і засадив за книги. Записую мішки й пуди гречки, ячменю, вівса й пшениці, рахую дні робітникам і т. п. Стараюся робити якнайкраще, але все виходить щось таке, з чого таточко потім сміється. А мені дуже прикро...» [8, с. 32]. Постає проблема перехідної доби, коли поширення фемінізму порушує питання: що робити тим жінкам, які звикли до традиційного порядку і їм той фемінізм зовсім не потрібен — «вони б і далі музиціювали».

Аналогічну проблему розглядає Леся Богуславець в оповіданні «Модерна жінка» (1998) [1]. Письменниця ставить запитання, якою має бути модерна жінка, і відповідає: 1) ходити на різні курси; 2) займатися спортом; 3) знати різні куховарства; 4) водити автомобіль; 5) бути самостійною; 6) читати газети та журнали. Ось рядки, що найяскравіше демонструють погляди Лесі Богуславець стосовно жінки: «Говорить кум захопливо, розумно. А його жінка і собі хотіла попитатися, але це їй не вдалося.

— Помовч, бабо, це не твого ума діло, — сказав їй кум і далі повів розмову про те, що жінки такі ж розумні, як і чоловіки.

Тут мій чоловік не витримав і каже:

— А моя жінка теж у газету пише.

Від несподіванки кум на хвилинку спинився. Потім глянув на мене, підморгнув і питає:

— Про що ж ти, кумасю, пишеш? Про маринування грибів, чи про печіння тістечок? — І сам засміявся із свого вдального дотепу.

Потім він заявив, що деякі жінки самі не знають, чого вони хочуть. Не хочуть, щоб їм відчиняли двері, цілували руки, давали місце в автобусі. Просто комедія з ними. Але тут в розмову втрутилась моя дочка.

— Ми, — каже, — нічого не маємо проти усіх цих пільг. Але коли за це треба платити гідністю, закопувати свої таланти, тратити власну індивідуальність, то це завелика ціна за дрібні вигоди. Я хочу мати однакові права у житті на освіту і працю. Та коли за це мушу стояти в автобусі, чи сама відчиняти собі двері, я з радістю це буду робити.

Я дивлюся на неї і думаю своє: треба в чоловіка попросити грошей і купити нове вбрання, яке бачила вчора. І тоді, нарешті, я буду модерною жінкою.» [1, с. 37–38]. Однак головна героїня ніколи не стане модерною жінкою, оскільки вона змінює лише зовнішні прояви, але не може збагнути суті «модерну». Справжня модерна жінка із цього оповідання — її донька. І ставлення до жінок у чоловіків двоєке: вони можуть говорити, що жінки розумні, але гіпотетично, зовсім відірвано від життя — жінка розумна та має рівні права з чоловіком

десь там, а поряд жінки мають право прибирати та кувхарити і бути недолугими в житті.

Леся Богуславець продовжувала проблематику Ольги Мак і показала головну проблему зламу поколінь та епох — традицій. Жінки, котрі народилися та виховувалися не за феміністичної доби, не можуть потім упродовж життя себе перебудувати і стати «модерною жінкою» — якщо вони здаються феміністками, то це лише іззовні. Л. Богуславець уважала: щоб бути справжньою феміністкою, слід за фемінізму народитися, зростати й виховуватися.

Таким чином, творчість жінок української діаспори у феміністичному спрямуванні 1940–1970-х рр. засвідчує: проблема жінки була настільки нерозривно пов'язана з проблемою народу/України/Батьківщини, що можна говорити про формування «національного фемінізму». Однак з поширенням та поглибленням феміністичної практики й розвитком гендерної теорії, феміністичне наповнення українського діаспорного фемінізму посилювалося, а націоналістичне — згасало.

Темою подальших досліджень може бути вивчення інших феміністичних проблем (проблеми жінки, її становища в суспільстві, праці жінки та ін.), що наявні у творчості представниць української діаспори.

Список літератури

1. Богуславець Л. За рідним краєм і в раю скучно : [оповідання] / Леся Богуславець. — К. : Дніпро, 1998. — 248 с.
2. Гумена Докія. Дар Евдоті : [мемуари] / Докія Гумена. — Балтимор, Торонто : Смолоскип, 1990. — 346 с.
3. Гуменна Докія. Жадоба : [оповідання] / Докія Гуменна. — Нью-Йорк: Об'єднання українських письменників «Слово», 1959. — 217 с.
4. Зборовська Н. Українська феміністка має фатальний Едипів комплекс [Електронний ресурс] / Ніла Зборовська — Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/interview/2009/10/09/070251.html>. — Назва з екрана.
5. Книш І. Жива душа народу / Ірена Книш. — Вінніпег : Накладом автора, 1966. — 79 с.
6. Козачок Я. Вітчизняні традиції сучасного українського фемінізму [Електронний ресурс] / Я. Козачок. — Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1741.html>. — Назва з екрана.
7. Лисак-Тивонюк Л. Прийде весна : [Збірка нарисів і оповідань] / Леся Лисак-Тивонюк. — Торонто. Канада, Накладом Братства кол. Вояків 1-шої Української Дивізії УКА, 1983. — 238 с.
8. Мак О. Куди йшла стежка? : [оповідання] / Ольга Мак. — Нью-Йорк — Філадельфія : Булава, 1961. — 156 с.
9. Остромира М. Лемківщина в огні / Марія Остромира. — Буенос-Айрес: Вид-во Юліяна Середяка, 1971. — 264 с.
10. Парфанович С. У Києві в 1940 році : [спогади про мандрівку] / Софія Парфанович. — Авгсбург, 1950. — 69 с.

11. Смоляр Л. Жіночий рух України, як чинник гендерної рівноваги [Електронний ресурс] / Людмила Смоляр. — Режим доступу: <http://www.vlada.kiev.ua/women/zhruh.htm>. — Назва з екрана.
12. Теліга О. Вибрані твори / Олена Теліга. — К. : Смолоскип, 2006. — 329 с.
13. Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко. — К. : Либідь, 2004. — 350 с.

Надійшла до редколегії 13.12.2012 р.